

HERGER Csabáné

egyetemi tanár

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2020.04.02.02

**„Óriási érték lett az élet”
Ádám Antal a Horthy-korszakról¹**

Professzor úr szakmai életrajzában ír arról, hogy több művében a közjogi intézmények történeti szemléletű megítélésére törekedett. Mindehhez ma már 82 év élettapasztalata és 60 évnnyi szakmai ismeret áll rendelkezésére. Amikor életútjának felelevenítésére, ezen keresztül pedig egy korszak értékelésére kérem, kérdéseimet e két tapasztalatkörre hivatkozva teszem fel. 1930-ban középbirtokos földműves család sarjaként született. Milyen felemelkedési lehetőségekkel számolhatott a háború sújtotta Magyarországon?

Abban az időben a többgyermekes szülők arra törekedtek, hogy a gyerekek közül néhányan tanuljanak tovább. A középbirtokot nem volt ésszerű kisebbiteni. Így volt ez már az előző generációknál is, a 20. század elejétől fogva, különösen akkor, ha egy családban 7-8 gyermek született, vagy az apának halálozás folytán két asszonytól 15-16 gyermeke volt. Ennyi gyerek között nem lehetett megosztani a földbirtokot, hiszen azok már olyan kis területek lettek volna, amelyeken hatékony gazdálkodás nem folytatható. Ezért gyakori volt, hogy az ilyen családokból többen elmentek szerzetesnek, papnak, apácának vagy csendőrnnek, postásnak, vasutasnak. Tehát kereső, biztonságot nyújtó hivatást, sőt nyugdíjas szakmát választottak.

A mi családuknban hárman születtünk. Bátyám négy, nővérem két ún. polgárit végzett, így az akkori körülmények között megfelelő képzettséggel rendelkeztek ahhoz, hogy igényes életvitelt alakítsanak ki. Én a legkisebb gyermek voltam a családban, a harmadik. Azt hiszem, engem már nem is terveztek. A bátyám 1920-ban született, a nővérem 1927-ben, én három évvel később. Ésszerű volt, hogy közülünk egy továbbtanuljon. A bátyám és a nővérem is tehetséges volt, sőt a bátyám szerintem mindkettőnkénél tehetségesebb. Katonai szolgálata alatt a tüzérségnél például rádiósként jelentős és elismert újítást is végrehajtott. Mégis mint elsőszülött fiú, ő természetesen megmaradt a mezőgazdaságnál. Nekem sem mondták azt, hogy tanuljak tovább.

10-11 éves koromban azonban olyan élményben volt részem, ami miatt úgy határoztam, hogy a földműves szakmát nem folytatom. Kint dolgoztunk a kukoricaföldön, ahova a kukorica közé köztesként babot és takarmánytököket is vetettek. Amikor szüleimmel és testvéreimmel együtt a megérett babot szárazstól szedtem, a kötényem annyira megtelt, hogy nem láttam magam előtt a területet, és a tökindák véresre szurkálták mindkét lábam szárát. A tábla végére érve határozottan azt mondtam: „Édesapám, én nem leszek paraszt, engem taníttasson ki!” És erre sor került.

¹ Az interjú Pécssett, 2012-ben jelent meg *A megélt kor. Egy 20. századi oral history Ádám Antal és Rezsőházi Rudolf életútja alapján* című interjúkötetben. Az interjút készítette és a kötetet szerkesztette HERGER Csabáné. ISBN: 978-963-642-503-6, 109 p.

Kiváltság volt ez, vagy megengedhették maguknak a szülei?

Családunk igényes, korszerű gazdálkodást folytatott. Legtöbb terményünket felvásárló-kereskedőkön keresztül értékesítettük, de feldolgozással is foglalkoztunk, amelyhez megvoltak a megfelelő eszközeink, a frissen fejt tejet tejszínre és sovány tejre választó fölözőgéptől a vajköpülő gépig. Nem egyszer hallottam kisgyerekként a kereskedőtől, hogy kispesti vásárlói előszeretettel választják a bordó címkés vajat a készletéből. Ez volt a mi vajunk negyed kilós csomagolásban, egy tehenet ábrázoló bordó címkével. Bizonyos friss tejtermékeket a mamám a helyi heti piacra is kivitt. Hófehér, vasalt lepelben volt látható a halványsárga túró, amelyet anyám rövid idő alatt eladott az ismert friss áruért sorban álló igényes vevőknek, elsősorban a jánoshalmi értelmiségi feleségeknek. Apámnak annyi ideje volt ezalatt, hogy elfogyasszon két köménymagos kiflit és egy korsó Dreher sört a közeli Finta vendéglőben, míg gazdatársaival, ismerőseivel társalgott, majd a festett, ún. féderes kocsin mentek tovább ügyeiket intézni. Tehát a kérdésre válaszolva, legalábbis kezdetben nem jelentett megerőltető terhet a taníttatásom.

Az életrajzát olvasva feltűnő az erős kötődés az egyházi szférához. Milyen hatást gyakorolt személyisége alakulására a vallás?

Anyai nagyapámnak három húga és egy leánya (*Angusztina, Tiborcia, Klarissza és Asztéria*) neves szerzetes tanárnő volt. Anyai nagybátyám, *P. Faddi Othmár* országosan ismert ferences hitszónok, több kolostornak (például Nyíregyházán, Debrecenben, Simontornyán) látta el a házfőnöki teendőit.² Családunk tagjai – mint környezetünkben legtöbben – vallásosak voltak, de a mindennapi életben ez nem nyilvánult meg másban, mint a Tízparancsolat ésszerű követésében.

Sorsom úgy alakult, hogy középiskolai tanulmányaimat Jánoshalmán a Polgári Iskolában kezdtem, majd különbözeti vizsgát tettem, és így a második tanévtől a nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumba kerültem. Három társammal abban a ferences kolostorban laktunk, amelynek nagybátyám volt a házfőnöke. Ez a kolostor világi papok lelki gyakorlatos háza volt. Ezek a három-négyszáz fős összejevetelek általában egy hétig tartottak. Ilyenkor négyünkre, akik a kolostorban ellátást kaptunk, több feladat hárult. Négy száz fővel számolva ez egy étkezés alkalmával mintegy 1.600 tányért jelentett, amit mi mosogattunk el. Láncot alkottunk: egyikünk a tisztítást, másikunk a forró vizes mosást, a harmadik a hideg vizes öblítést, a negyedik a szárító állványokra helyezést végezte. Ez a tevékenység gyakorta két-három órát is igénybe vett, de mi nem munkának, hanem

² Nagybátyámat 1954 nyarán államellenes összeesküvés szervezése miatt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Az 1956. évi forradalmi napokban ő is hazatért, de később visszakerült a börtönbe, és 1963-ban kegyelemmel szabadult. Ilyen előzmények után nem csodálható, hogy a rendszerváltozás utáni néhány nyilvános fellépésén olyan megnyilatkozásai is voltak, amelyeken mi, fiatalabb rokonai elnézően mosolyogtunk. Rendtársai – helyesen – visszatartották a további ilyen kijelentésektől. Valószínűsíthetjük, hogy öregkori túlzó szentenciái és más megnyilvánulásai váltották ki a rendház tagjainak azt – a rokonság előtt is ismertté vált – megállapítását, amely így hangzott: „*Szerencsénk, hogy van nekünk Othmár atyánk, de még nagyobb áldás, hogy nincs belőle kettő*”. Több mint hatvan éves szolgálat után nekem is vigyáznom kell a pécsi jogi karon, hogy hasonló megállapítások ne szülessenek. Hacsak már nincsenek. Természetesen én nem felejttem el, hogy gimnáziumi tanulmányaim megkezdését ő könnyítette meg, hálás vagyok neki azokért a csendes estéért, amelyeken kolostori cellámban a latin nyelv általános és kivételes szabályait úgy megismertette velem, hogy azokat később is hasznosíthattam.

sokkal inkább szórakozásnak tartottuk. Előfordult az is, hogy a rendházban egy nap négy misén ministráltam, mert nem volt más fiatal, és akkor még a papok ministráns fiú nélkül nem miséztek. Rövid időre az is fölmerült bennem, hogy esetleg pap leszek, de később ilyen ambícióim már nem voltak. A kolostornak 1944 tavaszáig voltam lakója, mivel a bombázások miatt áprilisban vége lett a tanévnek. Ősszel már a front is közeledett, ezért nem mentem vissza Nyíregyházára, hanem a Jánoshalmához közel eső kiskunhalasi Református Gimnáziumba iratkoztam be. Ide azonban csak egy hónapig jártam: mivel megérkezett a szovjet hadsereg, abban a tanévben már nem folytattam a tanulmányaimat. 1945 őszén, tehát a háború befejezése után iratkoztam be a Ciszterci rend bajai III. Béla Gimnáziumába. Karácsonyig letettem az elmulasztott IV. tanévi vizsgáimat, így nem vesztettem évet.

Miután 1948 júniusában államosították az egyházi iskolákat, 1949-ben a jogutód állami gimnáziumban érettségiztem. A ciszterek viszonylag liberálisak, világiasak és a nem katolikus diákok iránt maximálisan toleránsak voltak. Mivel a hittan minden tanévben kötelező tantárgyként szerepelt, alapos teológiai ismeretekre tehettem szert. Ezeket az elmúlt időszakban is hasznosítottam az *Állami egyházjog* című tananyag oktatásában és a világvallások bemutatásában. Utólag visszatekintve sajnós azt is meg kell állapítanom, hogy nem mindegyik ciszter tanárom volt kiemelkedő tanár-személyiség. Bár néhányan lazábban értelmezték feladataikat vagy elavult oktatási módszert alkalmaztak, ez különös hátrányt nem okozott, mert az alapvető tananyagot elsajátítottuk. Szerencsére filozófiát is tanultunk, amelyből indíttatást kaptam a bölcsélet alaposabb tanulmányozásához.

Professzor úr Nyíregyházán érte meg Magyarország német megszállását 1944 tavaszán, majd ezt követően a vidéki zsidóság gettósítását és elhurcolását is. A hírek hogyan jutottak el a hétköznapi emberhez? Mit tudott a történetekről?

Erre a kérdésre hosszabb bevezetővel válaszolnék gyermekkori élményeim alapján, azokat utólag valamelyest általánosítva. Mint említettem, Jánoshalmán jártam elemi iskolába, és itt végeztem a polgári iskola első osztályát. Ebben az időben óriási kultusza volt az első világháborúnak. A háborús veteránokat hősöknek minősítették, az elesettek tiszteletére minden településen hősi emlékművet állítottak, amely azután a megemlékezések és más rendezvények állandó színhelyeként szolgált. Az ilyen visszaemlékezéseken én csak a hősök dicsőítéséről hallottam, de arról nem, hogy sokan olyan csatákban vettek részt, amelyek teljesen értelmetlenek voltak. Vágóhíd volt, mészárszék, rengetegen haltak meg feleslegesen, szörnyű körülmények között. Akik viszont megmaradtak, különösen a rokkantak, a volt tisztek, tiszthelyettesek és a vitézzé avatottak, kivételes és előnyös elbánásban részesültek. A nyugalmazott katonatisztek többnyire egyenruhát viseltek és továbbra is volt tisztszolgájuk. Közvetlen környezetemben, Jánoshalmán is élt egy ilyen nyugdíjas honvéddőrnagy. Emlékszem a hátaslovára, a tisztszolgájára és rengeteg kitüntetésére, de tudomásom volt arról is, hogy magas nyugdíjat kapott. Gyermekkorom éveit, a *Horthy*-korszakot ez a dicsőítő szemlélet, és ezzel társítva a trianoni békekötés revíziójára irányuló törekvés határozta meg.

Mindehhez nagyon különös emlékek társulnak. Amikor én óvodába jártam – nyilván külső befolyás következtében – az a szemlélet alakult ki bennem, hogy a csehek, a románok és a szerbek olyan ellenségeink, akik minket az utolsó szálig ki akarnak irtani, és ezért nekünk is ezt kell tenni velük. Ez egyértelműen idegengyűlölet, sovinizmus, irredentizmus volt, a nacionalizmus

tülméretezettsége, amely megalapozta a revíziós törekvéseket. Ebből a beállítottságból fakadt, hogy valamennyi politikai, kulturális, egyházi és kommunikációs intézmény tevékenysége erre a célra irányult. Nevesül arra, hogy az ország minden tagja, kivétel nélkül maximális teljesítménnyel dolgozzon a saját szakmájában, és így Magyarország olyan állapotba kerüljön, amely alkalmassá teszi a trianoni országcsönkítés revíziójának végrehajtására. Nem észleltem, hogy lett volna olyan ember, aki ezzel nem értett egyet.

Közeledve a kérdés megválaszolásához, kiemelném, hogy Jánoshalma gazdag nagyközség volt. A korszakra jellemző gondos mezőgazdasági politika folytán az akkori viszonyok között magas színvonalú gazdálkodás, ezen belül növénynevelés, állatnevelés folyt. Kedvezményes áron lehetett fiatal tenyészállatokhoz, nevelített gyümölcsfákhoz, vetőmaghoz stb. jutni. A felfelé ívelő mezőgazdasághoz az akkori viszonyok szerint fejlett kézműipar kapcsolódott. Ennek képviselői – a kovács, a bognár, az ács, a kőműves, a falverő, a nádazó, a bádigos, a szíjgyártó, a kötélgyártó, az asztalos, a mészáros, a pék, a csizmadia, a cipész, a papucsos, a szabó, a borbély stb. – főként a mezőgazdasággal foglalkozók igényeit elégítették ki. Ezek az iparosok képzetesebbek voltak, mint a napszámos réteg, és tájékozottabbak, mint a földművesek. Közülük kerültek ki a leventeoktatók, a különböző kulturális együttesek, a sportklubok, a dalárdák, a zenekarok, az önkéntes tűzoltóság stb. tagjai. Szakmai szervezetük az Ipartestület volt, amelynek többtermes székházában népes lakodalmakat is tartottak.

Határozottan állítom, szűkebb környezetemben, Jánoshalmán 10 éves koromig egyetlen jelét sem észleltem az antiszemitizmusnak. Kiváló zsidó polgárok éltek ott, akik többnyire közvetlen, baráti kapcsolatban álltak a többi emberrel. Apámnak több zsidó barátja volt, akikkel pajtásnak nevezték egymást. A legjobb orvos nálunk zsidó ember, *Klein* doktor volt, de Jánoshalmán őt úgy hívták, hogy Kle-in, tehát külön kiejtették az i betűt is. Nekem még a lábamat is megoperálta. Tehát mindenhez értett, és senki nem vitatta, hogy ő a legjobb. Ahhoz sem fért kétség, hogy a legjobb ügyvéd is zsidó volt. A helyi zsidó lakosság következő rétege a kereskedőké volt. Mint mondtam, Jánoshalma gazdag település volt, rengeteg terméket állítottak elő, állatot, gabonát, tejterméket, gyümölcsöt. Soha nem hallottam azt apámtól, és magam sem észleltem, hogy konfliktusa lett volna a zsidó nagykereskedőkkel, sőt abszolút korrekt módon jártak el. Gyakran jöttek hozzánk üzleti ügyben, például borvásárlás céljából. Feltűnő volt nekem, kisgyerekeknek, hogy *Andor* bácsi nem nyelte le a kóstolt bort, hanem kiköpte, majd a többi hordóból is szívtak neki egy fél pohárral, megízlelte és ugyanezt tette. Csak később értettem meg, hogy ez az eljárás ésszerű volt. Amiben apám velük megállapodott, azt száz százalékgig teljesítették, és ugyanezt várták el a másik féltől is. Senkitől sem hallottam arról, hogy a kereskedői kapcsolatokban inkorrekttség előfordult volna. Egy zsidó hölgyé – *Grossmanné* – volt Jánoshalmán a legnagyobb textiltolt. Rajongtak érte az asszonyok, a lányok, mert akár órákon keresztül mutogatta nekik a különböző szöveteket, selymeket, tüllöket, brokátokat, zsorzeteket, gyolcsokat, vásznakat, flaneleket és nyugodtan lehetett nála válogatni, sőt hitelbe is vásárolni.

Mondandómat azért az iparosokkal kezdtem, mert főleg ebben a rétegben voltak olyanok, akik irigyek voltak a náluk sikeresebb zsidókra vagy vagyonukra áhítoztak. Bizony, amikor sor került a vidéki zsidók deportálására, tanúja voltam annak, hogy kik költöztek ezeknek a zsidó nagykereskedőknek a telepeire, házaikba. Tehát érdekeltségi antiszemitizmust lehetett észlelni, de akkor, amikor ez már szított, hivatalos álláspontként is jelen volt. A nyilas pártnak több olyan tagjára

emlékszem, akik az iparos illetve kiskereskedő rétegben sikertelenek voltak, az átlagos színvonalat sem ütötték meg. Nem értettek megfelelően szakmájukhoz, nem voltak elég kitartóak, szorgalmasak, pontosak. Főleg ezek a link emberek lettek a nyilas hangadók. Tizennégy évet töltöttem a *Horthy*-korszakban, de ismét hangsúlyozom, 10 éves koromig antiszemita megnyilvánulást nem tapasztaltam. Kölcsönösen előnyös együttműködés érvényesült.

Községünk gazdag önkormányzatának több kocsisa volt. Megdöbbenő képként él emlékezetemben az a látvány, amikor 1944 nyarán egyiküket az utcán aközben láttam, hogy a helyi zsinagógába hordta az elhurcolt zsidó családok bútorait. Ennek a kocsisnak a testét szakadozott, foltozott ing fedte, amelyet a kocsisok általában hordtak, a fején viszont drága fekete bársony kalap volt. Ilyent a tehetősebb emberek is csak ünnepeken viseltek. Nyilvánvaló volt számomra, hogy akkor tehetette a fejére, amikor a bútorokat kötelezően összeszedte és elszállította valamelyik zsidó család lakásából.

Voltak azonban a szenvedőknek szimpatizánsai és esetenként mentői is. A valóságnak tökéletesen megfelel, hogy nagynéném, *Bencze Ferencné Faddi Margit*, édesanyám egyik nővére egy 16 éves zsidó lányt magához vett 1944-ben, akit 1945 tavaszáig bujtatott. A nagynéném fia, *Tibor*, a második világháborúban karpaszományos, majd katonatiszt volt. Az egyik páncélos csatában több sebesülést szenvedett, egyik szeme kiégett, lába és más testrészei súlyosan sérültek. Amikor azonban az oroszok bejöttek, őt tették meg a községben a helyi rendőrség parancsnokának.³ Így mivel *Tibi* funkcionárius volt, nagynéném némi előnyt élvezett 1945 tavaszán. Amikor a koncentrációs táborokból, munkaszolgálatból hazatértek azok az emberek, akik túléltek a megpróbáltatást, először közülük többen nagynénémnél tartózkodtak. Nagynéném az öccsétől, *Mihály* bátyámtól vásárolt egy nagy hízott disznót, azt vágatta le és dolgozták fel, hogy az átmenetileg nála lakó embereknek étkezést tudjon biztosítani. A bujtatott kislány sértetlenül élte túl a világégést; világosan emlékszem arra, hogyan örvendeztek egymásnak, amikor néhány rokon, ismerős hazatért. A nagynéném már régen meghalt. Semmilyen elismerést nem kapott, de nem is tartott erre igényt soha.

Mondhatjuk-e azt, hogy elsősorban gazdasági okokkal magyarázható a zsidógyűlölet? Lát-e Professzor úr más okot is?

Biztos, hogy annak nem csak gazdasági okai voltak. Egyáltalán nem állítom ezt. Az antiszemitizmus egy rögzült, vagy tudatosan felpörgetett beállítottság bizonyos rétegeknél, illetve személyeknél. Hivatalosan táplált, jogszabályokkal előírt, hatóságok által kényszerítő erővel végzett szörnyű, aljas, gyűlölködő, népirtó áramlat volt Magyarországon is. Az emberiség története sajnos több népirtást (kánaániak, aztékok, inkák, indiánok, eretnekek, boszorkányok, muzulmán bosnyákok stb.) is ismer. De azt is láttam, észleltem és állítom, hogy a kegyetlen, embertelen eljárások sokak megdöbbenését és helytelenítését váltották ki. Többen segítettek is az üldözötteket, de nem elegendő. A népirtás kegyetlen bűnét a horthysta közhatalmi rendszer a magyarság bizonyos hányadának közreműködésével vagy tiltakozása, ellenállása nélkül követte el. Ennek megvallását és elítélését az

³ Mivel 1956-ban *Tibi* bátyám részt vett a Köztársaság téri pártház ágyúzásában, még az év végén nyugatra távozott, majd Franciaországban halt meg. Jóval később nagybátyám, *Othmár* atya felkereste a sírt, és felvételt készített róla. A fényképet én is láttam.

egymást követő generációknak a hasonló szörnyűségek tudatos megelőzése, elkerülése érdekében ismételten, folytonosan végezniük kell.

A világ számos országában szétszórt zsidóság vallására, kultúrájára, képességeire és szerepére vonatkozóan évszázadokon át rögzült tapasztalatok megállapításai, ezek felidézései önmagukban szerintem nem minősülnek antiszemitizmusnak. Így alakultak ki a zsidók által is mesélt olyan viccek, mint a következő. A sarki fűszeres, *Kohn* bácsi panaszkodva állapítja meg, hogy egész héten reggeltől estig nyitva tartja üzletét, de alig érkezik vevő, akik pedig betérnek, folyton alkudoznak. Így ez az üzlet kész ráfizetés. Kérdés: akkor miből él *Kohn* bácsi? Válasz: vasárnap zárva tartom a boltot. Hasonlóan köztudatban rögzült megítélésként tudunk a székely góbé különös látásmódjáról, szellemes megállapításairól, a keményfejú bosnyák fiaskóiról, az inasának ötleteivel sziporkázó angol arisztokratáról, a „*Pipa és a pök*” magyar nemeseiről, a „*hej, ráérünk arra még*” *Pató Pálokról*, a nyári hónapokban hosszú és bő vászongatyában járó magyar gatyásparasztokról. A zsidóság egyes valós jellemzőit derűsen felidéző, rögzült viccek nem kifogásolhatók.

Antiszemitizmus viszont az igazságtalan vádaskodás, az összeesküvés-elmélet, a gyűlöletkeltés, az erőszakra izgatás. Ezek megengedhetetlenek, amelyeket meg kell tiltani, el kell ítélni, szükség esetén törvényes eszközökkel meg kell akadályozni.

Professzor úr milyen tartalmat adna a nacionalizmusnak?

Számos nép, köztük a magyarság történelme is bizonyítja, hogy a nemzeti öntudatra ébredés sajátos nemzeti jellemzőket, emlékeket, értékeket feltáró, rendszerező, megőrző, gyarapító, valamint vállalkozásra, erőfeszítésre, küzdelemre, fellendülésre, nemesre, szépre ösztönző, úgynevezett romantikus nacionalizmus lényegesen különbözik a kisszerű, önző, féltékeny, irigy, gyűlölködő, más népcsoportokat, nemzeteket lenéző, megvető, tehát xenofób és sovén, irredenta, konfliktusos, vagyis kétségtelenül hátrányos nacionalizmustól. A haladás biztosítéka a nemzet életében is a valós érdekelttség optimális, tehát a változó körülményekhez, lehetőségekhez képest legjobb szolgálata. Az emberiség története sokszor bizonyította az ókori görög bölcséletnek azt a felismerését is, hogy az *excessusnak*, vagyis az ésszerűség, a korrektség, az elfogadott korszerű normák megsértésének és az önhitt túlméretezettségnek végzetes szankciója a kudarc.

Minden nemzetnek, így a magyar etnikai-kulturális, valamint az állampolgári, illetve politikai nemzetnek is arra kell törekednie, hogy lehetőleg érje el a fejlett nemzetek színvonalát. A beképzeltség, az önteltség a leghátrányosabb, legszörnyűbb szellemi-lelki irányultság, és csakis az egészséges, korrekt versengés, tehát valós helyzetünk felmérése, hiányosságaink feltárása és elismerése vezethet a fokozatos felemelkedéshez és más, fejlettebb népek, nemzetek, országok színvonalának megközelítéséhez. Ezt látom a cseheknél és a lengyeleknél is. A cseh viszonyok mindig fejlettebbek voltak a magyar adottságoknál, hiszen iparosodottabbak voltak évszázadok óta. A lengyelek pedig, bár történelmük viharos, rendkívül ambiciózusak. Ők is abszolút nacionalisták, mégis nyitottabbak, mint a magyarok. Bátran mentek és mennek a világ bármely részébe, lelkesen vállalkoztak, és több eredményt is értek el, mint mi, különösen az utóbbi időkben. Tehát nagyon hátrányos az a beállítottság, amelynek forrása a féltékenységi. A féltékenységi és az irigységi a legrosszabb lelki-szellemi irányultság, mert nem termékeny, hanem kifejezetten bénító hatású, tehát ártalmas. Arra irigy az ilyen ember, aki többet tud, többet dolgozik, nagyobb áldozatokat hoz,

többet produkál. Ésszerű és előnyös az, ha felmérjük a valóságos helyzetet, és abból kiindulva fokozatosan meg tesszük azokat a lépéseket, amelyek előbbre visznek a hátrányok leküzdésében.

Helytelenítem azt a beállítottságot is, amely folyton a magyar nép tragikus sorsát hangsúlyozza, amely kisebbségnek vagy szerencsétlennek tartja a magyarságot, kishitűségre, önostorozásra, bezártságra, elkülönülésre készítet. A valóságból kell kiindulni, és egészen biztos, hogy Magyarország több mint ezer éves történetében a sok tragédián kívül számos olyan esemény, siker, vívmány volt és van, amelyekre büszkék lehetünk. Minden generáció felelős azért, hogy az adott korszakban mit produkál. Csak a céltudatos, ésszerű, a kor adottságaihoz, követelményeihez idomuló tervezés, vállalkozás, versengés és áldozat hozhat előrelépést és eredményt, teremt önbizalmat, igényel és tesz lehetővé össze, kritikus értékelést, derűs öngúnyt, folytonos korszerűsítést.

Professzor úr családjában mit jelentett a II. világháború? Milyen következményekkel, személyes tapasztalattal járt?

A bátyám, mint említettem már, 1920-ban született. 20 évesen vonult be és 1945 őszén tért haza. Szerencsére túlélte a háborút. Apám, aki 1897-ben született, részt vett az I. világháborúban, majd a II. világháború idején a délvidéki bevonuláshoz hívták be. Tehát 1941 áprilisában ő is katona volt. Apámnak hat leánytestvére volt. Anyai nagybátyáim, *Mihály* és *János* megúszták a háborút. A rokonságból négyen, közöttük egyik unokabátyám, *Bence* is, akit nagyon kedveltem, életüket veszítették. A háború alatt ezek a férfiak nem voltak otthon. Ebből az következett, hogy rám, mint tizenéves gyerekre az akkori és a mai átlagnál is sokkal több hárult. Természetes volt, hogy amikor apám és bátyám távol volt, megtanultam lovat befogni és hajtani. Esetenként voltak napszámosságaink és részes aratóink, ezeket a munkákat nem mi végeztük. De a lovas kocsit többnyire én hajtottam, sőt élvezettel tettem ezt.

1944 telén és a következő év tavaszán bent voltak az oroszok. Ha valahol disznóvágás hangját észlelték, megjelentek a helyszínen és a megtisztított disznó húsát, jobb esetben ennek egy részét elvitték. Ezért aztán idősebb emberek kitaláltak egy olyan módszert, amely lehetővé tette, hogy minden visítás és egyéb hang nélkül szúrják le a disznót. Ezt én 14 éves fiúként megtanultam, és néhányszor alkalmaztam is. Halkan be kellett menni a hízott disznó óljába, és a megfelelő helyen a fekvő disznó torkába kellett vágni a nagykést, majd átvágni a nyelő- és légcsőcsövét. Ha ez a művelet sikeres volt, a disznó visítás nélkül felállt, körbe ment az akolban, miközben a vére elfolyt, majd eldőlt és vége lett. Ekkor odajöttek az asszonyok, és a tetemet kiráncigáltuk az akolból, majd feldolgoztuk.

Professzor úr szakmai életrajzában megfogalmazta a személyes hitvallását is. Eszerint „a modern közjogtudománynak (...) fel kell dolgoznia és be kell mutatnia az alkotmányjogi elismert, védelemre és hasznosításra érdemes (...) közjogi értékeket. Fel kell tárnia és meg kell jelölnie a korszerűtlen, a veszélyes, a hátrányos, a csalárd, tehát az értéktelen megoldásokat.” Az 1930 és 1945 közötti évek alkotmánytörténetéből mely elemeket sorolná ez utóbbiak csoportjába, az értéktelenek közé?

Nagy kár, hogy Magyarország belement a II. világháborúba, és bízott abban, hogy bizonyos területek visszacsatolása mellett nagyobb áldozatok nélkül megúszhatja ezt az országot. De nem ez történt. A kormányzó és az általa kinevezett kormányok túlméretezve és szörnyű következményekkel hozták meg ezeket a döntéseket. Az általánosítások előtt személyes élményemet mondanám el. Magam előtt látom a frontra induló magyar honvédeket, akik nem voltak megfelelően felöltöztetve. Sem meleg ingjük, sem pulóverük nem volt. A zubbonyuk és a köpenyük bélés nélküli volt, egy rétegből állt. A télen-nyáron viselt katonasapkát csak nagy erőltetéssel lehetett úgy lehajtani, hogy a fület valamelyest takarja. Tehát egyrészt felöltöztetlennel küldték őket a harcba, másrészt szörnyen elavult, rossz fegyverekkel voltak felszerelve.

Történetek jelzik, a németek nem is igényelték, hogy a Szovjetuniót ilyen nagy erővel, több mint 200.000 katonával támadja meg Magyarország. Sógorom, nővérem férje is ott volt a Don-kanyarban. Tüdőlővést kapott, elesett és a földön hevert. Amikor a sebesülteket szekérre dobálták, bár halottnak nézték, egyik barátja őt is feldobta a kocsira. Ha ez nem így történik, biztosan életét vesztené volna. Számos sebesülése mellett a lábujjai lefagytak, ennek következtében később alig tudott járni. Ez persze csak példa, hiszen tömegekkel történt meg hasonló vagy szörnyűbb tragédia. Amint a zsidókkal szemben elkövetett rémtettek, ez a hatalmas véráldozat is megbocsáthatatlan bűn volt, amelyre nem volt szükség. Mindezekért viselt felelősség pedig *Horthy Miklós*t és vezetőtársait terheli.

Egy másik megdöbbentő élményem a nyíregyházi gimnáziumhoz kötődik, amelynek épületét katonakórházzá alakították. Az ápoltak többsége olyan rokkant volt, akik az orosz frontról kerültek haza. Nagybátyámat egyszer, gondolom 1943 végén vagy a következő év elején, meghívták oda misézni, és engem vitt magával ministrálni. Ma is a szemem előtt vannak ezek a sebesültek. Egyiknek a keze hiányzott, másiknak a lába, a feje volt bekötve vagy egyéb sérülése volt. Én gyermekként azon csodálkoztam, hogy ezek a megcsonkított, szörnyű állapotban lévő emberek mégis derűsek voltak. Feltettem a kérdést magamnak, majd később nagybátyámnak is: hogyhogy öröm sugárzik arcukon. Nagybátyám erre így válaszolt: „*Hát értsd meg, ők életben maradtak!*” De van még egy emlékem. Késő esténként rendszeresen összejöttek a falusi szomszédasszonyok, és hangosan imádkoztak, hogy térjen vissza a fiuk, a férjük vagy más rokonuk. Hatalmas volt a veszteség és óriási értékévé vált az élet. Az értékes és az értéktelen korrelációjában az értékes súlya mindig akkor emelkedik, ha az értéktelen veszélyesebbé válik. Tehát az élet értéke akkor lesz tudatossá, szemléletessé, ha nagy veszélyben van az élet.

Ismertek az adatok: úgy tudom Európában több mint 50 millió a háború áldozatainak a létszáma. Ha az ember ma Pécsen kimegy a Széchenyi térre, látja a bronz domborműveket, amelyekkel az 52. és a 19. gyalogezrednek állítottak emléket. Az 52. gyalogezredet a *Habsburg* uralom időszakában, 1741-ben állították fel, és 1878-ban Bosznia-Hercegovina elfoglalásával, majd az első világháború elvesztésével zárult története. Hosszan fel van sorolva az is, hogy a 19. gyalogezred milyen csatákban, ütközetekben vett részt. A kegyetlen kimenetelt ismerjük, bár az elesettek és a hazatértek arányára az emléktábla nem utal. Az emberiség történelme egyben a háborúk története is, hiszen az emberek szinte mindig irtották egymást. Számomra mégis a legmegdöbbentőbb az, hogy az utolsó, a hatodik keresztes háborút az eretnekek ellen hirdette meg a pápa. Tehát nem a Szentföld felszabadítására, hanem az eretnekek kiirtására. Borzasztó volt, amit a *manicheusokkal, ariánusokkal, bogumilokkal, albigensekkel, valdensekkel, katharokkal, huszitákkal* stb. szemben tettek.

Török József tollából (Egyetemes egyháztörténelem II. Budapest 1999) ismert a történet a francia feudális nagyúrról, aki 1209-ben *Béziers*-ben a pápai legátus jelenlétében szörnyű öldöklést rendelt el. Miután megkérdezte a pápai követőtől, hogy a templomba menekült helyi lakosok közül kiválogattassa-e az eretnek *katharokat*, III. *Ince* követe erre azt felelte, hogy nem kell kiválogatni, majd *Isten* utólag megteszi ezt. A szörnyűségeknek, vérontásoknak hatalmas a története, és ennek sajnos ma sincs vége.

Napjainkban Magyarországon politikusok és nem politikusok is gyakran használják az értékek kifejezést. *Dávid Ibojya*, akit emberi és szakmai szempontból is nagyra becsülök, többször nyilatkozta azt, hogy az MDF értékeket követő politikai párt. Ez a kijelentés természetesen akceptálható, csak megjegyzendő, hogy mindegyik párt értékeket követ, méghozzá olyanokat, amelyeket ő határoz meg értéknek. Ezért a felvilágosodás kora után kialakult bölcseleti irányzat, az ún. *axiológia* művelői számára az volt a fő kérdés, hogy mi az érték. A sok markáns válasz közül az egyik azt vallotta, hogy a transzcendenciában vannak csak értékek, a föld pedig síralomvölgy, ahol átmenetileg élünk. Másik válasz szerint az erkölcsi normák és azok követése, az erények lehetnek értékek. Harmadik szerint a tudomány eredményei az értékesek, míg a negyedik a művészetek alkotásait tekintette ilyennek. Voltak, akik az emberi élet folytatásához szükséges alapfeltételeket nevezték értéknek. Többen azt kérdezték, hogy mi minősül legfőbb értéknek. Ez a *hedonisták* szerint az élvezet, az *eudémonisták* szerint a boldogság, az *evolucionisták* szerint a folytonos fejlődés, az *utilitaristák* szerint, ami a legtöbb hasznot hajtja, a *perfekcionista* pedig azt mondták, hogy a legnagyobb érték a tökéletesedés. *Böhm Károly Axiológia vagy értéktan* című művében (Kolozsvár 1906) a mindenkori „Én”-t minősítette értéknek, tehát azt, aki értékkel. Ezután logikusan jött létre a *pluralista értékfelfogás*, amely azt a választ adta az alapvető kérdésre, hogy érték az, amit az értékelő annak minősít. Értékelés tárgya bármi lehet, értékelő alany pedig bárki lehet, egyén és közösség egyaránt.

Ez ugyan abszolút relativista válasz, de szerencsére az *axiológusok* nem álltak meg ennél a következtetésnél. Kutatták azt is, hogy mi a különbség az egyéni értékítélet és egyéni értékszemlélet között. Az első esetleges, míg az utóbbi stabilizálódott. Kíváncsi, hogy mindenki tudatosan alakítsa értékszemléletét, hogy egyéni értékítéletei ne legyenek véletlenszerűek, hanem előre körülhatároltak. Az *axiológia* azt is feltárta, hogy nincs közösség közösségi értékírányultság nélkül. Az értékírányultság tehát közösséget létesítő és fenntartó tényező. Ebben a válaszba beleillik egy bankrabló társaság beállítottsága is. Számukra érték, hogy sikeres legyen a bankrablás. Ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az az értékszemlélet, amely az egyéni értékítéleteket meghatározza, vagy az a közösségi értékírányultság, amely a közösség összetartozását és funkcionálását befolyásolja, milyen tartalmú.

Nagyon lényeges, hogy ne általában beszéljünk az értékekről, hanem vallja meg az egyén és a közösség is, hogy mit tart értéknek. Többen mondják, hogy a cselekvés, pontosabban a cselekvéstől való tartózkodást is magába foglaló magatartás az emberi sorsot alakító tényező. A személy magatartását pedig tudatos értékszemlélete, a közösség megnyilvánulásait pedig az együttesen választott és alakított értékírányultság határozhatja meg. Sorsunk irányítói tehát – bár vannak véletlenek, vagy általunk fel nem ismert, illetve rajtunk kívül álló meghatározottságok – nagyrészt ezek.

Fontos kérdés az is, hogy mi a normatív érték. Állítom, hogy minden norma értékforrása, értékszolgálatú és értékvédő, esetleg értéklétesítő szerepet tölt be. Igaz ez a vallási, a politikai, a jogi, az erkölcsi és más normákra is. Stabil jogi értéket jogi norma létesít. Lényeges, hogy a jogi normák között – a jogászok jól tudják – hierarchia áll fenn. Bizonyos nemzetközi vagy nemzeti normák, mint jogi alapnormák meghatározzák az egyéb jogi normák kereteit. Ezért óriási a szerepe a hierarchia csúcsán álló alkotmánynak, valamint a II. világháború után kötött többoldalú nyílt nemzetközi egyezményeknek és az alapvető szupranacionális normáknak is. Ezek határozzák meg ugyanis a jogi alapértékeket, és ezáltal keretet adnak más értékek keletkezéséhez, fennállásához és érvényesüléséhez. Az értékeket tehát forrásaik, tartalmuk szerint kell vizsgálni, illetve az értékes-értéktelen párban az értéktelen veszélyességének figyelembe vételével kell megtalálni az alkalmazandó prioritásokat. Az értékek és értéktelenek keletkezésében és érvényesülésében egyaránt tapasztalható a nappalok és az éjszakák, valamint az évszakok egymást váltó rendszeres visszatéréséhez hasonló körforgás és az ismétlődés nélküli meglepő újszerűségek folytonos megjelenése.

Miként nevesítené a II. világháború időszakában a „korszerűtlen, veszélyes, hátrányos, tehát értéktelen” megoldásokat?

Ez a korszak sajnos az abszolút értéktelennek, azaz a barbárnak, az aljasnak, a veszélyesnek, a kegyetlennek, a szenvedésnek, a halálnak hatalmas mennyiségét produkálta. Ezeket tudatosan kell feltárni, elítélni és elkerülni. Ezért jelentős bölcséleti irányzat, tudományág illetve szakterület az értéktan. Sajnos több szakember is használja az érték szót úgy, hogy nem tudja, mi a jelentése. A közelmúltban egyik jeles kollégánk azt a megfogalmazást használta, hogy az „*alapjogok, az erkölcsi normák és az értékek*”. Egyértelmű: a kolléga nem tudta, mi az érték. Hiszen az alapjogok a jogi alapértékek egyik legjelentősebb csoportja. Az erkölcsi értékek, közöttük az erények, ugyancsak fontos értékek. Tehát az úgynevezett nem anyagi alapértékek között az említett első két csoport a kiemelkedők közé tartozik. Ezért kell ismernünk azt, hogy mi az érték és az értéktelen, valamint, hogy milyen a viszony közöttük. Az értékek közötti kapcsolat is változatos. Gyakran az értékek előmozdítják egymás érvényesülését, máskor versengenek egymással, vagy semlegesen viszonyulnak egymáshoz.

Ezek alapján úgy érzem, Professzor úr nem állított volna szobrot Horthy Miklósnak.

Nem, egészen biztosan nem állítottam volna, és nem is állítanék neki nyilvános emlékművet. *Horthy Miklósról* több könyv jelent meg, ami helyeselhető. Ő is megírta emlékiratait, amelyek többször megjelentek. A történetírás feladata az, hogy áttekintse magatartásának minden összetevőjét, mozzanatát. Lehet azt mondani, hogy valamit jól csinált, valamit nem, ezt ennyiben jól tette, amazzal annyiban rosszul. Ilyen értékelést persze mindannyiunk megnyilvánulásaival szemben el lehet végezni. Az ember természeténél fogva nem tökéletes. A keresztény vallások tanítása szerint a Mindenható szabad akarattal ruházta fel nem tökéletes teremtményét, ami azzal jár, hogy óriási felelősség terhel minket megnyilvánulásainkért. Ha az ember tökéletes lenne, ez a probléma nem

állna fel, így viszont alakítói lehetünk saját életünknek és környezetünknek is; ezért pedig felelősség terhel bennünket.

Akik közösség vezetésére vállalkoznak, felelnek azért is, hogyan irányítják az adott közösség sorsát. *Horthy Miklósnak* a flottaparancsnoki pozíció elnyeréséig ívelő tengerésztiszt karrierjét megrázó események, kemény fellépések, tragikus véletlenek és súlyos tévedések terhelik. Példaként említhetjük a cattarói öbölben kitört lázadást, később két lázadó matróz kivégzését, amelyet ő hagyott jóvá, az általa parancsnokolt *Novara* vezérhajó 1917. május 14-i vállalkozásának súlyos kudarcát, amelynek alkalmával ő is megsebesült, a *Szent István* hajónak figyelmetlenségből lehetővé vált olasz gyorsnaszád általi torpedós kilövését, a *Viribus Unitisnek* a kikötőben történt felrobbantását stb.⁴ 1918. október 18-án rá hárult az a szomorú feladat, hogy a Cs. és Kir. Flotta megmaradt teljes állományát átadja a szlovének, horvátok és szerbek Zágrábban székelő Nemzeti Tanácsa képviselőinek. Ismertek a fehérterror kegyetlenkedései, tudjuk, hogy Magyarország felkészülése a vállalt háborúra milyen hiányokban szenvedett. Egy magyar harckocsizó katonatisztől olvastam azt a megállapítást, hogy olyan harckocsijuk volt az orosz tankokkal szemben, amely gyengébb volt egy jól megépített parasztszekérnél. Ez nyilván túlzás, de a lényegét jól kifejezi.

Épp ilyen ócskák voltak a repülőgépek is, amelyek – én is észleltem – gyakorta potyogtak le. Több pilótatársához hasonlóan a magyar vadászipülőgépek egyik műszaki fogyatékoságának lett az áldozata a reálisan gondolkodó, magas műszaki képzettségű kormányzó-helyettes, *Horthy István* is, akinek gépe távol a szovjet frontvonalától, ún. magyar hadműveleti területen zuhant le 1942. augusztus 20-án. *István* gyakorlott pilóta volt, aki szerény magánrepülőgépét többször távoli országokba – például Indiába – is sikeresen vezette. Amikor az illetékes főtiszt a szörnyű hírt térdre rogyva és zokogva jelentette a kormányzónak, *Horthy* rendíthetetlenségét megőrizte, és – akaratlanul is elhaló hangon – parancsként csak azt mondta: „a gyászszertartás méltó legyen”. Az akkori filmhíradókból jól emlékszem, a szertartás megrázó volt. A szimpatikus fiatal férjet és apát – aki egyébként maga kérte frontszolgálatát, mert kortársai között nem akart kivételt élvezni, bár jelentős közfunkciója alapján ezt indokoltan megtehetett volna –, a tragikus baleset „*bősi halottját*” szinte az egész ország – saját magával együtt – gyászolta.⁵

Lajos Iván fiatal pécsi történész – aki egyébként *Molnár Kálmánhoz*, karunk volt közjogász professzorához írta disszertációját – német források alapján az 1942-ben publikált úgynevezett szürke könyvében azt állította, hogy az amerikai, angol és szovjet harci kapacitásokkal a németet összevetve ezt a háborút a németeknek el kell veszíteniük. *Horthy* mégis belevitte az országot a háborúba. Ezek súlyos vétkek. Bűn volt az öt zsidótörvény, a fokozatosan bővülő hátrányos megkülönböztetés, a gettókba zárás és a vidéki zsidóság kegyetlen elhurcolása, haláltáborokba deportálása. Mindez beletartozik az emberiség megbocsáthatatlan Nagy Vétkeinek sorozatába. Mivel a *Horthy*-korszaknak újabban elismerő, sőt látványosan heroizáló megnyilvánulásai vannak,

⁴ Ezeket a példálózó adatokat a kormányzó *Emlékirataim* (Budapest 2011) című könyvéből merítettem.

⁵ A rendszerváltozás után *Horthy István* fia, az egykori bájos félárva kisfiú érett férfiként anyjával együtt néhányszor járt Magyarországon, és nyilatkozataival tárgyilagos gondolkodásról tett tanúbizonyságot. A család belső életéről, sorsának háború alatti és azt követő alakulásáról sokat megtudhatunk a 31 évesen özvegyé vált *Edelsheim Gyulai Ilona* visszaemlékezéseiből (Becsület és kötelesség 1. Budapest 2001).

elengedhetetlen, hogy a tények ismeretében érdemi eszmecsere folyjék és tényekkel alátámasztott, határozott elítélő, elutasító következtetések fogalmazódjanak meg.

Nem beszéltem még emlékeim között arról, hogy milyen elavult volt a társadalmi hierarchia. A címeknek, a rangoknak akkora jelentősége volt, hogy ha valaki elvétette a tekintetes, a nagyságos, a méltóságos, a kegyelmes, a főméltóságú, a gróf, a báró, a herceg stb. megszólítást, mulasztása hatalmas bűnnek minősült és súlyos hátrányokkal járt. Amikor *Molnár Kálmán* munkásságának értékelésén dolgoztam, volt alkalmam beszélgetni a professzor özvegyével. A hölgy Csehszlovákiából származott. Az özvegy hazánkba érkezésekor megdöbbenve tapasztalta, mennyire eltér ez a „félfeudális” légkör a cseh polgári beállítottságtól. A társadalom legfelsőbb rétegét a felsőbbrendűség mentalitása jellemezte. Az úgynevezett úri középosztály tagjainál gyakori volt a látványos sznobság, az álszent képmutatás, az arisztokratikus allűrök utánzása (pl. parancsolj velem, kérlek alássan). A dzscentri utódok tudtak igazán sírva vigadni és kivilágos virradatig mulatni. Ez az elavult, korhadó társadalmi szisztéma radikális megújulásra várt. A változás be is következett, de ezt nem valami elementáris erejű belső kibontakozás okozta, hanem a vezető erők által kezdeményezett és gerjesztett, tengernyi szenvedéssel járó veszített háború, az ország lerombolása, jelentős értékek nyugatra hurcolása, majd a teljes összeomlás alapozta meg.

A *Horthy*-korszak félfeudális, félfasiszta, rasszista, antiszemita, idegengyűlölő, háborús, úgynevezett úri Magyarországot követni vagy visszaállítására törekedni történelmi tévedés, abszolút regresszió lenne. Számos példa bizonyítja, hogy bármely elavult, túlhaladott, letűnt viszony- vagy intézménycsoport, eljárás visszaállítása elkerülhetetlenül anakronikussá, tehát idejétmülttá és nevetséges utánzattá, paródiává válik. Eme paródiának meghökkentő díszletei kezdenek feltűnni. Sajnos ez a játszma sem katarzist, sem szublimációt nem ígér, mert a „hárommillió koldus” felújított szerepe nem színművészekre, hanem tisztességes polgárookra, megszolgált életfeltételeiktől megfosztottakra hárul. Arról, hogy ők, és akik mindezt fájlalva és felelősen látják, mit tehetnek a változásért, ehelyütt nem szólok. Azt azonban remélem, hogy hosszúra nyúlt életem öt-hat markáns politikai, erkölcsi és gazdasági sorsfordulója legalább egy jobbal még kiegészül.

Bármely történelmi korszak valóságghű feltárására és tárgyilagos megítélésére irányuló erőfeszítéstől lényegesen eltér a mítoszalkotás és a kultuszápolás. Mítosz valamely múltbeli vagy jelenlegi felfogásnak, törekvésnek, intézménynek, fizikai, biológiai vagy szellemi lénynek, esetleg ezek ötvözetének mitizálása, azaz dicsővé, felsőbbrendűvé alakítása révén születik. A mítosz különös – pozitív vagy negatív – rendeltetés betöltésére hivatott. Léte és tartalma általában tabunak minősül, tehát nem tehető kérdésessé. A *Horthy*-kultusz a 2010-es évek elején avult mítoszokat ódivatú maskarákban, hamis rituálékkal, mesterségesen formált kultusszal igyekszik szolgálni. Ez az eljárás olyan vágtahoz hasonlít, amelyben a lovas fordítva ül a nyeregben, tehát hátra néz, a tajtékozva száguldó ló pedig célba érés nélkül csapong. Az ilyen üresjáratok sajnos csak *muddling through*-val, felesleges vergődéssel, gyötrellemmel terheltek.

Ha értéktelen megoldásokról és az egyén mindenkori felelősségéről beszélünk, feltétlenül említésre méltó, hogy – Professzor úr megállapítása szerint – Molnár Kálmán volt az egyetlen kortárs közjogász professzor, aki határozottan felemelte szavát a zsidótörvényekkel szemben.

Molnár Kálmán pályája kezdetén, a kormányrendeletéről és a döntvényjogról írt monográfiáiban, 1911-ben illetve 1913-ban még a *Nagy Ernő* féle közjogi dogmatikai irányzatot⁶ követte. A legitimista jogfolytonossági koncepciót 1921-ben, Egerben hirdette meg. Állította, hogy az I. világháború elvesztése következtében sem szűnt meg Magyarország közjogi berendezkedésének jogfolytonossága, azaz a királyság és a korábbi intézményrendszer. Ezeket alkotmányos úton ugyan meg lehet változtatni, a miniszteri rendelet alapján választott nemzetgyűlés azonban erre nem volt feljogosítva. Tehát a *Horthy*-korszakot provizóriumnak, átmeneti megoldásnak tekintette, és azt vallotta, hogy annak az a rendeltetése, hogy döntsön a magyar közhatalmi rendszerről: engedje érvényesülni az eredetit vagy alkotmányos úton döntsön más berendezkedésről. *Molnár* professzor a jogfolytonossági koncepciónak a későbbiekben is következetes híve maradt. Bátor kimondója volt mindannak, ami neki nem tetszett, és ezek közé tartozott a náciizmus, a fasizmus, illetve az antiszemitizmus is. A pécsi Jogi Karon 1937-ben egy hallgatói csoport megtámadta zsidó hallgató társait. A támadók *Molnár Kálmánt* kérdőre vonták: nyilatkozzon, kinek a pártján áll. Ekkor ő nyílt levelet tett közzé, amely szerencsére fennmaradt a mai napig. Ebben nagyon szép, markáns megfogalmazásban azt mondta, hogy az igazságtalanul bántalmazottak pártján áll, és akik ilyen aljasságot követtek el, azokat lelke mélyéből megveti és súlyosan elítéli, a bűnösök pártfogójává sem bölcs hallgatással, sem sunyi mosollyal nem válik. *Molnár* professzor 1945-ben Pécsen tartott egyik szabadegyetemi előadásában – amely nyomtatásban is megjelent – egyértelműen kinyilvánította, hogy a *Horthy*-féle múlttal gyökeresen szakítani kell, és annak visszaéléseit határozottan meg kell vetni.⁷

Szavait idézve a II. világháború éveiben „óriási értékévé vált az élet”. Értelmezhetem ezt a megállapítást úgy, hogy Professzor úr számára létezik abszolút érték?

Vannak kiemelkedő értékek. De hangsúlyozom, az értékek súlya akkor emelkedik, ha a velük korrelációs viszonyban álló értéktelenek veszélyessége, ártalmassága növekszik. Lehet, hogy vannak abszolút értékek is. De az értékek többsége szerintem inkább relatív, és az értéktelennel való küzdelemben változtatja helyét és súlyát az értékhierarchiában. Régóta vallom az *interdependencia* valós voltát is. Kiterjedt, bonyolult, tehát nem csak lineáris relációk vannak az értékek és az értéktelenek között. A bonyolult összefüggésekből származnak a nem várt helyzetek, a véletlenek. Minden véletlen okozatos, tehát abszolút törvényszerűségként érvényesül, csak nem ismerjük fel a kiváltó okok pontos megvalósulási mechanizmusát. Ezért tartom tanulságosnak a Krisztus után 125-ben született buddhista bölcselő, *Nágárdzsuna* zseniális felismerését, amely szerint minden igazság felett találunk egy más, többnyire magasabb szintű igazságot, ha ugyanazt a problematikát más összefüggésrendszerben vizsgáljuk. Ezért én az igazságoknak és az értékeknek inkább a relativitását látom, de lehetnek és vannak elsődleges, kiemelkedő, szinte abszolútnak tűnő értékek. Felmerül a kérdés, hogy az emberi élet ilyen-e. Akik valamely eszme, cél vagy meggyőződés szolgálatában önként vállalták a mártíromságot, az életet nem tekintették abszolút értéknek. Önmagában én sem látom annak, bár nyilvánvaló, hogy jogi szempontból az emberi

⁶ A magyar közjog-tudomány művelésének mintegy 12 irányzatát tartjuk számon. Ezek között a dogmatikai irányzat a tiszta jogi fogalmak kimunkálásának és alkalmazásának tanán alapult. Első mesterem, *Csekey István* ugyancsak világos fogalmak feltárására törekedett. Bár ezt a dogmatikus jelleget az először 1973-ban publikált *Magyar államjog* című egyetemi jegyzetemmel szemben akkor egyes kollégák kritizálták, utólag igazolódott, hogy inkább érdemről, mint hibáról volt szó.

⁷ *Molnár Kálmánt* 1944 októberében Nagykanizsára internálták, decemberben pedig a Pécsi Nemzeti Színházban nyílt szavazással a Debrecenbe összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé választották, amelyen részt is vett.

élet kiemelkedő érték, és ennek a minősítésnek a következményeit mindenkinek, a közhatalomnak, a közösségi intézményeknek és minden személynek hiánytalanul tiszteletben kell tartania. Az egyénnek, a családnak, a közösségnek és az államnak egyaránt arra kell törekednie, hogy az emberi életet tisztelje, védje, egészségessé, tartalmassá, hasznossá, kellemessé, széppé tegye.

Pécs, 2012. május 30.